

**ВОДИЧ ЗА ПРИМЕНУ РЕВИДИРАНИХ
ИНДИКАТОРА ЗА ПРЕЛИМИНАРНУ
ИДЕНТИФИКАЦИЈУ
УЧЕНИКА КОЈИ СУ ПОТЕНЦИЈАЛНЕ
ЖРТВЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА**

Финансирано
од стране Европске уније
и Савета Европе

Имплементирано
од стране Савета Европе

Република Србија
Министарство просвете,
науке и технолошког
развоја

ВОДИЧ ЗА ПРИМЕНУ РЕВИДИРАНИХ ИНДИКАТОРА ЗА ПРЕЛИМИНАРНУ ИДЕНТИФИКАЦИЈУ УЧЕНИКА КОЈИ СУ ПОТЕНЦИЈАЛНЕ ЖРТВЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Ауторке:

Доц. др Снежана Вуковић

Мр Миља Кривокућа

Михрета Фејзула

Београд, 2022.

Овај Водич је израђен уз финансијску подршку Европске уније и Савета Европе, кроз заједнички програм „Horizontal Facility za Zapadni Balkan i Tursku 2019-2022“. Ставови и мишљења која су у њему изражени ни у ком сличају не изражавају званичне ставове Европске уније и Савета Европе.

САДРЖАЈ:

ПРЕДГОВОР.....	4
УВОДНИ ДЕО - ЗНАЧАЈ СИСТЕМА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА.....	5
ПОТРЕБА ЗА РЕВИЗИЈОМ ИНДИКАТОРА ЗА ПРЕЛИМИНАРНУ ИДЕНТИФИКАЦИЈУ ЖРТАВА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА	8
РЕВИДИРАНА ЛИСТА ИНДИКАТОРА ЗА ПРЕЛИМИНАРНУ ИДЕНТИФИКАЦИЈУ УЧЕНИКА КОЈИ СУ ПОТЕНЦИЈАЛНЕ ЖРТВЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА.....	10
ОСНОВНИ ПОЈМОВИ ФЕНОМЕНА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА	11
- Трговина људима	11
- Трговци људима су:	12
- Начини на који трговци људима контролишу своје жртве:	12
- Жртве трговине људима су:	14
- Како трговци људима „врбују“ жртве?.....	14
- Најчешћи облици трговине људима:.....	15
УЛОГА УСТАНОВА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА.....	16
ПРЕВЕНЦИЈА: ПРЕВЕНЦИЈА И ЗАШТИТА УЧЕНИКА У ШКОЛИ ОД ТРГОВИНЕ ЉУДИМА	19
ИНТЕРВЕНЦИЈА: УЛОГА ШКОЛА У ПРЕЛИМИНАРНОЈ ИДЕНТИФИКАЦИЈИ УЧЕНИКА КОЈИ СУ ПОТЕНЦИЈАЛНЕ ЖРТВЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА.....	21
- Поступање установа образовања и васпитања у ситуацијама сумње или сазнања да је ученик укључен у било који облик трговине људима	21
КАКО ОБЕЗБЕДИТИ ПОДРШКУ УЧЕНИЦИМА/ДЕЦИ ЖРТАВАМА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА?	24
- Кључне интервенције приликом пружања подршке деци	28
ЗНАЧАЈНИ РЕСУРСИ:.....	30
- Институције:.....	30
- Едукативни материјали:	30
ПРИЛОГ 1: Примери реалних ситуација које указују на потенцијални ризик од трговине људима	30
ПРИЛОГ 2: Ревидирана Листа индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима можете преузети	33
РЕФЕРЕНЦЕ:	39

ПРЕДГОВОР

Водич за примену ревидираних индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима је настао у оквиру Заједничког програма Европске уније и Савета Европе „Horizontal Facility за Западни Балкан и Турску“, фаза 2 „Превенција и борба против трговине људима у Србији“. На основу анализе постојећих потреба у оквиру поменутог програма урађена је ревизија постојећих индикатора за систем образовања, а водич који је пред вама дозвољава да се запосленима у установама образовања и васпитања обезбеди додатна подршка у примени листе ревидираних индикатора.

Трговина децом и младима је посебно сложен феномен, а запослени у образовању међу првима могу да примете знаке који указују на могуће ризике или укљученост у ланац трговине људима. Установе образовања и васпитања имају важну улогу у пружању подршке ученицима који су жртве трговине људима, а посебно у процесу ресоцијализације и опоравка. Стога сматрамо да ће овај водич користити установама образовања и васпитања у креирању сигурног и подстицајног окружења за све ученике, а посебно у ризичним ситуацијама у којима је правовремено и адекватно поступање кључно за заштиту интереса деце и ученика.

Београд, март 2022. године

Одсек за људска и мањинска права у образовању
Министарство просвет, науке и технолошког развоја

УВОД

ЗНАЧАЈ СИСТЕМА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

У Републици Србији реализује се Стратегија превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава за период од 2017. до 2022. године („Сл. гласник РС“, бр.77/2017) којом се обезбеђује свеобухватан и континуиран одговор друштва на трговину људима у складу са динамиком нових изазова, ризика и претњи, тако што ће се фокусирати на унапређивање система превенције, помоћи и заштите жртава и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом. Улога образовног система је у овом процесу веома значајна и процењује се као једна од кључних у превенцији трговине људима, пре свега трговине децом, односно ученицима.

Установе образовања и васпитања су у обавези да осигурају заштиту од свих облика, насиља, злостављања и занемаривања, без обзира да ли се насиље догађа у школи или установа има сазнања о томе да су ученици изложени некој врсти насиља и/или да се над њима врше кривична дела. Запослени у систему образовања и васпитања имају задатак да подрже ученике у развоју специфичних способности и животних вештина које су им неопходно за укључивање за живот у демократском друштву. У оквиру превентивног рада ученици се уче да преознају насиље и ризична понашања, уче како да се заштите и коме могу да се обрате када се нађу у ситуацији насиља, било као неко ко је изложен насиљу или има сазнање да се насиље дешава њиховом другу или другарици. У оквиру превенције од свих облика насиља, установе реализују и превенцију трговине децом и младима кроз различите радионице, трибине, форуме, предавања, акције и локалне кампање.

Услед свакодневног контакта са ученицима, наставници и стручни сарадници међу првима могу да уоче неке од знакова који указују на повећан ризик или потенцијалну укљученост ученика у неки од облика трговине људима. Благовремено откривање и препознавање фактора ризика и могућности да ученик постане део ланца трговине представља основ за правовремено реаговање и адекватну интервенцију у циљу спречавања експлоатације ученика и/или обезбеђивања адекватне подршке ученику. Наставници и стручни сарадници се препознају као важни сарадници, а њихово познавање феномена трговине људима, способност препознавања знакова трговине људима у школском контексту и познавање процедура поступања су од великог значаја у борби против трговине људима, односно младима. У складу са наведеним, од суштинске важности је унапређивање компетенција наставника и стручних сарадника за рано препознавање и процену ризика да је дете/ученик потенцијална жртва трговине људима.

ПОТРЕБА ЗА РЕВИЗИЈОМ ИНДИКАТОРА ЗА ПРЕЛИМИНАРНУ ИДЕНТИФИКАЦИЈУ ЖРТАВА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Министарство просвете, науке и технолошког развоја препознаје значај сложене и осетљиве теме трговине људима. Појам трговине људима је уведен и дефинисан у *Правилнику о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање*¹ (у даљем тексту Правилник) изменама и допунама Правилника 2019. године. Правилником су ближе прописане процедуре поступања установа образовања и васпитања у случајевима свих облика насиља, злостављања и занемаривања, међу којима је и трговина људима. Поред тога, прописане су и дужности установа да систематски и континуирано планирају активности превенције свих облика насиља и дискриминације у оквиру програма заштите од насиља, злостављања и занемаривања и програма спречавања дискриминације, који су саставни део школског програма.

У оквиру пројекта „Превенција трговине децом и младима у образовању“, који су у сарадњи развијали и реализовали Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Центар за заштиту жртава трговине људима и фонд УНИТАС 2016. године, настала је прва *Листа индикатора за прелиминарну идентификацију жртава трговине људима за систем образовања заједно са Приручником за образовни систем - заштита ученика од трговине људима*. Након израде приручника, уследиле су обуке за запослене у установама образовања и васпитања. Циљ обука је био да се наставницима и стручним сарадницима у школама пружи основни сет знања о феномену трговине људима, основним појмовима из ове области, процедурама поступања установе када постоји сумња или сазнање да је ученик укључен у ланац трговине, као и пружању адекватне подршке ученицима и родитељима у циљу превазилажења трауматичних искустава трговине људима.

Потреба за ревизијом постојеће листе индикатора за прелиминарну идентификацију жртава трговине људима се појавила након анализе стања броја пријава од стране установа образовања и васпитања о ситуацијама сумње или сазнања о укључености ученика у ланац трговине људима и након мапирања потреба и потешкоћа запослених у установама образовања и васпитања приликом примене постојеће листе индикатора и прописаних процедура поступања у ситуацијама сазнања или сумње на трговину људима. Наиме, број пријава ситуација сумње или сазнања о укључености ученика у ланац трговине људима које су упућене Министарству просвете, науке и технолошког развоја од стране установа образовања и васпитања је веома мали (до 5 пријава у последње две године).

Према последњим статистичким подацима Центра за заштиту жртава трговине људима² за 2020. годину, идентификовано је 146 претпостављених жртава трговине људима, а формално је идентификовано 57 жртава трговине људима. У 2020. години од укупног броја формално идентификованих жртава **24-оро је малолетно (42%)**. Највећи

¹ Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање - https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_protokolu_postupanja_u_ustanovi.html

² Центар за заштиту жртава трговине људима - <http://www.centarzztlj.rs/>

број пријава које су упућене Центру стигао је из Министарства унутрашњих послова (45%) и система социјалне заштите (33%), док је из система образовања била упућена само једна пријава.

С обзиром на то да се улога образовног система препознаје као веома значајна у процесу превенције трговине људима, пре свега трговине децом, односно ученицима Министарство просвете је почетком 2021. године реализовало анализу стања и мапирања потреба система образовања када је реч о трговини људима, односно децом. Узорак су чинили просветни саветници надлежних школских управа, организационих јединица Министарства просвете које су територијално расподељене на нивоу целе земље, стручни сарадници и наставници из школа. Резултати анализе стања су указали да постоје изазови запослених у установама образовања и васпитања приликом процењивања/идентификовања потенцијалних жртава трговине људима, односно да су процедуре поступања установе када постоји сумња или сазнање да је ученик/ца укључен/а у ланац трговине, недовољно прецизно и јасно дефинисане. Једна трећина испитаника је сматрала да постојећи индикатори не указују јасно и прецизно на трговину људима, а близу 40% испитаника је навело да процедуре поступања у установама образовања и васпитања у ситуацијама сумње или сазнања о трговини децом/ученицима нису јасно и прецизно дефинисане.

Добијени подаци су недвосмислено указали да је потребно јасно дефинисати улогу установа образовања и васпитања у процесу идентификовања жртава трговине људима, као и процедуре поступања у ситуацијама сумње или сазнања о укључености ученика у ланац трговине људима.

У складу са наведеним подацима и мапираним потребама система образовања, током 2021. године Министарство просвете, науке и технолошког развоја је у сарадњи са Канцеларијом Савета Европе у Београду у оквиру пројекта „Превенција и борба против трговине људима у Србији“ (део заједничког програма Европске уније и Савета Европе „Horizontal Facility за Западни Балкан и Турску“, 2019-2022) формирало мултисекторску радну групу за ревизију постојеће листе индикатора за прелиминарну идентификацију жртава трговине људима у циљу оснаживања капацитета система образовања за рано препознавање и процену ризика да је дете/ученик потенцијална жртва трговине људима. Обезбеђивање поузданих и специфичних индикатора за прелиминарну идентификацију деце/ученика која су у ризику да постану жртве трговине људима и дефинисање јасних и оперативних процедура поступања у случајевима сумње или сазнања о трговини допринеће унапређивању капацитета система образовања у борби против трговине људима. Резултат рада Радне групе коју је Министарство просвете формирало уз подршку Савета Европе у Београду је ревидирана Листа индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима, која је саставни део Водича (Прилог 2).

РЕВИДИРАНА ЛИСТА ИНДИКАТОРА ЗА ПРЕЛИМИНАРНУ ИДЕНТИФИКАЦИЈУ УЧЕНИКА КОЈИ СУ ПОТЕНЦИЈАЛНЕ ЖРТВЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Ревидирана Листа индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима (у даљем тексту Листа индикатора) представља помоћно средство запосленима у систему образовања приликом процењивања ризика или сумње да је ученик/ца део ланца трговине људима и предузимања даљих мера и активности.

Индикатори за прелиминарну идентификацију жртава трговине људима представљају смернице које указују на постојање ситуације или околности повезаних са трговином људима.

С обзиром да је трговина људима сложен феномен, не постоје знаци или показатељи који су искључиво карактеристични за трговину људима. Већина индикатора може да указује на насиље и занемаривање ученика, породично насиље, физичке и/или менталне сметње или различите облике ризичног понашања ученика. Присуство једног или више индикатора само по себи не мора да указује да је ученик укључен у ланац трговине.

Индикатори се у ревидираној Листи индикатора, у зависности од интензитета рангирају на индикаторе слабог, умереног и јаког интензитета (1-слаб индикатор, 2-умерен индикатор и 3-јак индикатор):

- 1 – слаби индикатори су општи, указују на постојање одређених потешкоћа, проблема у понашању ученика и не морају нужно да указују на трговину људима;
- 2 – умерени индикатори, у већој мери указују на трговину људима;
- 3 – јаки индикатори, у највећој мери указују на трговину људима.

Индикатори су груписани у следеће области:

- Понашање ученика
- Комуникација ученика и односи са другима
- Физички изглед ученика и начин облачења
- Здравље ученика
- Породица и услови живота

Саставни део Листе индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима чине Смернице за примену листе индикатора и даље поступање установа образовања и васпитања, о којима ће бити више речи у делу Водича који се односи на поступање установа у ситуацијама сумње или сазнања да је ученик укључен у било који облик трговине људима.

ОСНОВНИ ПОЈМОВИ ФЕНОМЕНА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

У циљу свеобухватног сагледавања и разумевања овог сложеног феномена, важно је да се подсетимо шта појам трговина људима представља, који су најчешћи облици трговине људима, ко су потенцијалне жртве и фактори рањивости, а ко су трговци људима и на које начине они врбују и контролишу своје жртве у циљу експлоатације.

ТРГОВИНА ЉУДИМА

Трговина људима је један од најкомплекснијих и најтежих облика насиља и кривично дело коме одрасли, млади и деца могу бити изложени. Према Конвенцији Савета Европе о борби против трговине људима³, чланом 4, **трговина људима је дефинисана** као *врбовање, превоз, премештање, скривање или прихват лица, уз примену претње или силе или других облика принуде, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или стања угрожености, или давање или примање новчаних средстава или друге користи ради добијања пристанка лица које има контролу над другим лицем у циљу експлоатације. Експлоатација, у најмању руку, укључује искоришћавање проституције других лица или друге облике сексуалног искоришћавања, присилан рад или пружање услуга, служење, ропство или праксу сличну ропству или вађење људских органа.*

До експлоатације увек долази и експлоатација се увек одржава употребом **силе, претње, преваром, злоупотребом овлашћења и/или злоупотребом тешког положаја, отмицом** или на неки други начин. Према поменутој Конвенцији Савета Европе о борби против трговине људима „жртва“ трговине људима је свако физичко лице које је постало предмет трговине људима, а „дете“ је свако физичко лице млађе од 18. година. Када се ради о трговини децом, чак и када нема елемената претње, принуде или злоупотребе положаја, а постоји експлоатација, то представља трговину људима. Такође, пристанак жртве трговине људима на експлоатацију нема значаја ни у једном случају када се користе средства поменута у дефиницији трговине људима.

Основни мотив трговине људима је остављање материјалне добити без обзира на облик експлоатације (принудни брак, принудно просјачење, принудни рад, трговина органима, сексуална експлоатација и др). Жртве трговине људима могу бити не само жене и девојчице већ и мушкарци и дечаци, с тим да су најчешће жртве сексуалне експлоатације особе женског пола, а радне експлоатације особе мушког пола.

³ Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима, Варшава, 16. мај 2005 године.

Према Конвенцији Савета Европе о борби против трговине људима, трговина људима представља комбинацију три елемента:

 вршење радње: врбовање, превоз, премештање, скривање или прихват лица уз коришћење **средстава:** претња или употреба силе или други облици принуде, отмица, превара, обмана, злоупотреба положаја или рањивости, давање или примање новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лице у **сврху експлоатације:** сексуална експлоатација, принудни рад или услуге, ропство или поступци слични ропству, служење, узимање орган.

ТРГОВЦИ ЉУДИМА СУ:

Трговци људима су особе које могу да имају различите улоге у ланцу трговине људима, нпр. то могу бити мушкарци или жене који врбују жртве, организују превоз или непосредно врше експлоатацију. Неретко су то особе блиске жртви, особе у које жртва има поверења, које могу са њом бити у крвном сродству. Такође, то могу бити и непознате особе коју жртва упознаје док нпр. тражи запослење, понуду за брак или могућност за школовање у другој земљи, граду и сл.

НАЧИНИ НА КОЈИ ТРГОВЦИ ЉУДИМА КОНТРОЛИШУ СВОЈЕ ЖРТВЕ:

Начини експлоатације, како смо већ помињали, могу бити различити и у зависности од тога да ли је реч о сексуалној експлоатацији, принудном раду или просјачењу. Трговци људима примењују различите облике насиља у циљу успостављања и одржавања контроле над жртвом трговине људима.

Начини на које трговци људима контролишу своје жртве и спречавају њихово бекство су најчешће следеће ситуације:

- **Одузимање личних докумената** у путу или кад стигну на одредиште (непознато место у земљи у којој живи жртва трговине људима или у другој страниј земљи).
- **Претња насиљем, уцењивање и манипулација** – како би се жртве застрашиле, користе се различити облици насиља, а најчешће физичко насиље, психолошко, сексуално и слично. Претње, уцене, манипулација су често усмерене и ка члановима породице и блиским особама жртве трговине људима.
- **Изолација** – жртве трговине људима често су закључане у станovima, кућама или подрумима и под сталним су надзором трговца људима. Прати се сваки корак, излазак жртве, не дозвољава им се да ступају у контакт са непознатим људима без присуства особе која их контролише. Чак и када није жртва физички изолована и није јој ограничена слобода кретања, она често не може самостално да доноси одлуке о свом животу и својим изборима.
- **Дужничко ропство** – трговци људима често саопштавају жртвама како су они сносили трошкове доласка на одредиште и да жртва може да оде само уколико

врати дуг бавећи се проституцијом. Поменути трошак се свакодневно повећава тако што се додаје камата, трошкови свакодневног живота (храна, пиће, стан, одећа, шминка и др). Тај износ који жртва наводно „дугује“ свакодневно расте и није га могуће отплатити.

- **Одвођење из земље у другу страну земљу** (непозната земља, не познавање језика и права која имају).

ЖРТВЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА СУ:

Било ко може бити жртва трговине људима, без обзира на пол, узраст, порекло, друштвено-економски статус, образовање и друга лична својства. Чешће се ради о особама из депривираниог друштвено-економског окружења иако се било ко може наћи у ланцу трговине људима. Према расположивим подацима⁴ претходно искуство насиља (насиља у породици, партнерског насиља и сл) често се појављује као заједничка варијабла у искуству жртава трговине људима. Чак 75,48% жртава је укључивања у ланац трговине људима било изложено неком облику насиља (најчешће породичном).

Деца свакако представљају најрањивију групу жртава трговине људима и у оквиру трговине људима најчешће су принуђени на сексуалну експлоатацију, прошњу, принудни рад, принудне бракове и др.

КАКО ТРГОВЦИ ЉУДИМА „ВРБУЈУ“ ЖРТВЕ?

Најчешће трговац људима злоупотребљава поверење жртве, њен положај и жељу за бољим условима живота. Врбовања могу бити различита али се заснивају на лажним обећањима и примамљивим понудама као што је нпр. добро плаћен посао (понуде за чување деце, бављење манекенством и слично), учење језика у иностранству, наставак школовања, туристички аранжмани и др. За врбовање жртава се све учесталије користи интернет и друштвене мреже.

НАЈЧЕШЋИ НАЧИНИ „ВРБОВАЊА“ ПОТЕНЦИЈАЛНИХ ЖРТАВА СУ ПУТЕМ:

- **Огласа за посао на друштвеним мрежама, интернету, новинама** Послови који се нуде у огласима су описани као примамљивији, боље плаћени и омогућују боље услове рада него у земљи у којој потенцијална жртва живи;
- **Пословних понуда или неке друге понуде непосредно од особа које жртва познаје или у које има поверење;**
- **Обмањујућих емотивних веза** – нпр. младић улази у партнерску везу са девојком, задобија њено поверење и када га стекне они одлазе у другу земљу са идејом да ће започети нови живот.

⁴АСТРА,<https://www.astra.rs/>

- **Продаје од стране породице** - неке породице услед сиромаштва, а некада и верујући да тако обезбеђују бољи живот за своју децу, продају их, без размишљања да ће дете постати жртва трговине људима
- **Отмице** – није превише чест начин.

📌 НАЈЧЕШЋИ ОБЛИЦИ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА:

1. **Сексуална експлоатација** - подразумева експлоатацију на основу принуде на проституцију или недоброволно учешће у продукцији порнографског садржаја. Сексуална експлоатација обухвата бављење проституцијом, порнографијом, стриптизом и секс-туризмом.
2. **Радна експлоатација** – подразумева искоришћавање у виду обављања кућних послова, пољопривредних радова, грађевинских радова, учешће у слабо плаћеним, опасним, тешким или сезонским пословима.
3. **Принудни брак** – код овог вида трговине људима жртва принудно склапа брак или ступа у ванбрачну заједницу. Садржи и друге елементе трговине људима поред сексуалне експлоатације као што је принудни рад, просјачење и др. Због тога се не може сматрати нити оправдати обичајима и традицијом.
4. **Принудно просјачење** – један од честих облика трговине децом представља и просјачење. Просјачење може да обухвата и продају предмета мање вредности или певање, прање аутомобила и др.
5. **Принуда на вршење кривичних дела** – код овог вида трговине људима жртва је приморана да врши различита кривична дела, од којих су најчешћа крађе и разбојништва. Због тога је важно да уколико постоји сумња или сазнање да малолетно лице врши неко кривично дело не занемаримо и контекст и могућу принуду.
6. **Трговина органима** – облик трговине људима када се жртвама операцијом принудно узимају органи у циљу продаје.
7. **Нелегално усвојење** – представља облик трговине људима када нису испоштовани сви законски прописи који штите најбољи интерес детета и његову безбедност и када нису испоштоване процедуре усвојења. Облици усвојења који нису спроведени у складу са законским процедурама сматрају се нелегалним, на пример, дете преузето у другу породицу по договору мајке детета и друге породице или мајка детета може бити плаћена за рађање детета које би онда предала другим родитељима, отмица детета у циљу усвојења. Центар за социјални рад, као орган старатељства детета које је остало без родитељског и породичног старања, има надлежност за реализацију процеса усвојења. Нелегално усвојење представља кривично дело трговине људима вођено некомерцијалним разлозима, а у неким случајевима нелегално усвојење може довести и до експлоатације детета (када је примарни мотив усвојења детета стицање имовинске користи или експлоатација у виду просјачења, сексуалне или радне експлоатације и др).

УЛОГА УСТАНОВА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Улога установа образовања и васпитања у борби против трговине људима огледа се у:

- ❖ реализацији превентивних активности ради јачања компетенција запослених у установама за препознавање феномена трговине људима, ризика и начина заштите;
- ❖ благовременом препознавању ризика од потенцијалног укључивања ученика/ца у ланац трговине људима;
- ❖ благовременој интервенцији ако је ученик/ца већ изложен неком облику трговине људима;
- ❖ обезбеђивању подршке ученику/ци у процесу реинтеграције, након што је био изложен неком од облика трговине људима.

Фактори вулнерабилности, односно рањивости су важни су за разумевање феномена трговине људима и реаговање система образовања у ситуацији трговине људима. Постоје извесни фактори ризика који особу могу да учине рањивијом и подложнијом за трговину људима. Ови фактори су у вези са положајем особе који потенцијални трговац може да злоупотреби и најчешће се односе на: узраст, тешку социо-економску ситуацију, породично насиље, дискриминацију, статус миграната и др. Ови фактори најчешће представљају различите облике кршења права детета и ризике који могу да доведу до уласка ученика у ланац експлоатације и због тога захтевају праћење у оквиру установа образовања и васпитања

Ако се у установи образовања и васпитања препознају неки од фактора рањивости, непоходна је благовремена реакција установе која подразумева праћење, детаљну процену понашања и ситуације, а по потреби и информисање и укључивање других институција у складу са процедурама прописаним у *Правилнику о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање* (насиље у породици, занемаривање и др). Праћење у оквиру установе подразумева додатно прикупљање информација и пружање подршке ученику. Пример: уколико ученик често и неоправдано касни или изостаје са наставе, односно на часу није концентрисан на образовне садржаје, изгледа исцрпљено, малаксало или је уочљив пад школског успеха, потребно је прикупити информације и утврдити разлоге таквог понашања како би се у складу са тим предузеле потребне мере. Установа је у обавези да препозна и прати факторе рањивости и индикаторе који могу указивати на трговину људима.

Фактори рањивости/ вулнерабилности нису специфични за трговину људима *per se*, они могу да буду и у вези са неким другим појавама или стањима на које је установа свакако у обавези да реагује (заштита од насиља и занемаривања, изостајање из школе, изразите промене у понашању, проблеми у учењу и др).

Примери најчешћих фактора рањивости су: сиромаштво, припадност осетљивим групама, статус мигранта/избеглице, изложеност насиљу и дискриминацији, насиље у породици, занемаривање потреба ученика, социјална изолација, менталне и физичке сметње у развоју ученика, злоупотреба психоактивних контролисаних супстанци, склоност разним видовима антисоцијалног понашања.

Основне обавезе установа образовања и васпитања у заштити деце жртава трговине људима су да:

- на годишњем нивоу планирају програм заштите од насиља, злостављања и занемаривања који треба да садржи конкретне превентивне активности укључујући и област заштите од трговине људима;
- у реализацији превентивних активности, поред ученика, укључе родитеље, наставнике, стручне сараднике, релевантне организације и локалну заједницу;
- реагују сваки пут када постоји сумња или ризик да је ученик/ца укључен/а у ланац трговине људима, а у складу са Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање;
- у сарадњи са другим установама које су надлежне за заштиту од трговине људима пружају образовну и психосоцијалну подршку ученику/ци у школи у циљу превазилажења искуства трговине.

Посебно је важно обратити пажњу на следеће:

- обезбеђивање заштите података о личности ученика, имајући у виду да подаци о деци и малолетним лицима представљају посебну осетљиву врсту података, неопходно је да установе поступају у складу са Законом о заштити података о личности („Сл. гласник РС, бр. 87/2018) како би заштитиле податке о ученицима и спречиле њихову злоупотребу.
- не излагати дете секундарној виктимизацији (неоправдано излагање додатним разговорима).

ПРЕВЕНЦИЈА: ПРЕВЕНЦИЈА И ЗАШТИТА УЧЕНИКА У ШКОЛИ ОД ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Поред улоге **ране идентификације жртава** трговине људима, коју школе/установе имају када постоји сумња или сазнање да је ученик/ца укључен/а у ланац трговине људима, веома значајна **улога школе је и превентивна**, односно, едукативна улога.

Жртва трговине људима може постати било која особа, а вероватније је да ће трговци злоупотребити тешку или специфичну ситуацију детета или младе особе. Због тога је важно едуковати децу и младе, као и њихове родитеље о овом феномену, о ризицима и последицама, како би на време могли да препознају ризичне ситуације.

Превентивне активности се планирају приликом израде годишњих програма заштите од насиља, злостављања и занемаривања и програма спречавања дискриминације. Поред планираних активности, школе могу, у складу са потребама и ресурсима којима располажу, реализовати и накнадно осмишљене превентивне активности које нису предвиђене програмом.

Школа приликом реализације превентивних активности може самостално или у сарадњи са партнерима да:

- организује предавања, трибине, радионице за ученике и ученице;
- организује предавања, трибине, радионице за родитеље, односно законског заступника детета;
- организује предавања, трибине, радионице, обуке за наставнике и стручне сараднике;
- формира и едукује вршњачки тим за превенцију;
- укључи чланове Ученичког парламента;
- укључи чланове Савета родитеља;
- обележи светски дан борбе против трговине људима;
- покрене Форум театар;
- организује израду плаката, брошура, флајера од стране ученика/ученица;

Приликом реализације превентивних активности важно је да у њима учествују наставници, стручни сарадници, директор, родитељи/законски заступници детета, ученици, али и сви они које школа препознаје као значајне partnере/ресурсе. Координацију планирања и реализације превентивних активности треба да спроводи Тим за заштиту ученика од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања. Поменуте активности треба да су специфичне за тему, конкретизоване и да су саставни део Годишњег програма заштите од насиља, злостављања и занемаривања. Школа може да спроведе и анкету/истраживање како би снимила почетно стање у смислу информисаности о теми код ученика, родитеља и наставника.

Приликом реализације превентивних активности важно је обухватити следеће теме:

- 👉 Шта је трговина људима?
- 👉 Облици трговине људима;
- 👉 Ко су жртве трговине људима, ко су трговци?
- 👉 Фактори рањивости;
- 👉 Митови о трговини људима;
- 👉 Последице трговине људима;
- 👉 Мрежа подршке - коме се обратити када имамо сазнања о трговини људима?
- 👉 На који начин се заштити од трговине људима-безбедна понашања у различитим ситуацијама (путовање, упознавање непознатих особа, огласи за посао и др)?

Важно је обезбедити да сви запослени у школама тј. установама образовања у саопштавања, родитељи и ученици буду упознати са својом улогом када је реч о трговини људима, превентивним активностима и постојањем [*Листе индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима*](#)⁵. Неопходно је да чланови Тима за заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања буду подржани за примену ревидиране Листе индикатора и реализацију активности у циљу превенције свих облика насиља и ризичног понашања ученика од стране управе школе, колега и родитеља.

⁵ Листа индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима - <http://mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2022/02/Lista-indikatora-za-preliminarnu-identifikaciju-trgovine-ljudima-13122021.pdf>

ИНТЕРВЕНЦИЈА: УЛОГА ШКОЛА У ПРЕЛИМИНАРНОЈ ИДЕНТИФИКАЦИЈИ УЧЕНИКА КОЈИ СУ ПОТЕНЦИЈАЛНЕ ЖРТВЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Школе као установе образовања и васпитања имају значајну улогу у процесу прелиминарне идентификације жртава трговине људима. Прелиминарна идентификација се односи на процену постојања ризика да је ученик/ца жртва трговине и односи се на пријаву сумње или ризика на могућу трговину људима. Прелиминарна идентификација омогућава покретање поступка формалне идентификације коју врши Центар за заштиту жртава трговине људима. Дакле, установе образовања и васпитања имају улогу у процес прелиминарне идентификације жртава трговине људима, а Центар за заштиту жртава трговине људима врши процес формалне идентификације жртава трговине људима.

ПОСТУПАЊЕ УСТАНОВА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У СИТУАЦИЈАМА СУМЊЕ ИЛИ САЗНАЊА ДА ЈЕ УЧЕНИК УКЉУЧЕН У БИЛО КОЈИ ОБЛИК ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Уколико постоји сумња или сазнање да је ученик укључен у било који облик трговине људима, школа је дужна да реагује у складу Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање⁶. Приликом процењивања ситуације важно је применити ревидирану Листу индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима⁷, која вам може послужити као помоћно средство приликом поступања и предузимања даљих активности. Приликом примене листе индикатора, потребно је означити индикаторе за које се процени да се односе на ученика/цу и предузети даље мере и активности у складу са поменутим Правилником. У складу са Правилником, директор установе је у обавези да, уколико постоји сумња или сазнање да је ученик укључен у било који облик трговине људима, о томе обавести службу надлежну за идентификацију и подршку жртава трговине људима, односно Центар за заштиту жртава трговине људима, надлежни центар за социјални рад и полицију. О ситуацији и предузетим активностима установа образовања и васпитања обавештава Министарство просвете, науку и технолошког развоја, односно надлежну школску управу.

⁶ Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање - [Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje \(paragraf.rs\)](#)

⁷ Листа индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима - <http://mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2022/02/Lista-indikatora-za-preliminarnu-identifikaciju-trgovine-ljudima-13122021.pdf>

Смернице за примену листе индикатора и за даље поступање:

- Уколико су идентификовани одређени фактори ризика и/или мањи број слабих индикатора у односу на целокупну листу, потребно је праћење и предузимање мера и активности у оквиру установе у складу са законском регулативом.
- Уколико се идентификује најмање три индикатора, без обзира на област и степен интензитета (слаб, умерен и/или јак индикатор), у односу на целокупну листу индикатора, потребне су консултације са Центром за заштиту жртава трговине људима ради предузимања даљих мера и активности.
- Уколико се идентификује најмање три индикатора у односу на целокупну листу индикатора (без обзира на област) од којих је један јак индикатор (3 – јак индикатор), потребно је да установа обавести Центар за заштиту жртава трговине људима⁸, надлежни центар за социјални рад и полицију.

***** Приликом пријаве сумње или сазнања о укљученост ученика у ланац трговине људима наведеним надлежним државним органима и институцијама потребно је доставити све неопходне податке (којима располажете или сте их прикупили у конкретном случају), како би благовремено предузели мере из своје надлежности у складу са Закоником о кривичном поступку („Службени гласник РС” бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - одлука УС и 62/2021 - одлука УС), Законом о социјалној заштити („Службени гласник РС“, бр. 24/2011), Породичним законом („Службени гласник РС“ бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015), Законом о заштити података о личности („Службени гласник РС“, бр. 87/2018) и другим позитивноправним прописима релевантим за превенцију и заштиту деце од трговине људима.**

НАПОМЕНА:

Уколико запослени у установама образовања и васпитања **имају сазнање или сумњу да је ученик укључен у ланац трговине људима**, поступају са унапред датим смерницама, ситуација се пре свега пријављује Центру за заштиту жртава трговине људима (који врши формалну идентификацију да ли је тај ученик жртва трговине људима или није), надлежном центру за социјални рад и полицији. Уколико се утврди да је реч о трговини људима, Центар за заштиту жртава трговине људима одмах обавештава надлежног јавног тужиоца у Вишем јавном тужилаштву, који руководи предистражном фазом поступка и предузима радње из своје надлежности.

⁸ Центар за заштиту жртава трговине људима - <http://www.centarzztlj.rs/> ; број телефона: +381 63 610 590

У случајевима када су живот или здравље детета/ученика непосредно угрожени или постоји могућност да услед непредузимања хитних мера заштите, могу бити непосредно озбиљно угрожени, било који представник система или грађанин ОДМАХ обавештава полицију која интервенише у циљу пружања безбедносне заштите ученику (и укључује здравствене службе ради указивања хитне медицинске помоћи ученику, надлежни центар за социјални рад, ради пружања породично правне и социјалне заштите и Центар за заштиту жртава трговине људима који ће обавити разговор са учеником чим се процени од стране лекара да је у могућности). Даљи рад се наставља по наредбама или захтевима надлежног тужиоца који руководи процесом.

Важно је имати у виду и то да се у случајевима када ученик није непосредно животно угрожен, сумња или сазнање на трговину људима пријављује пре свега Центру за заштиту жртава трговине људима, надлежном центру за социјални рад и полицији, писменим или усменим путем. Уколико се пријава прво поднесе полицији, она ће пријаву примити и одмах доставити надлежном јавном тужиоцу на поступање.

КАКО ОБЕЗБЕДИТИ ПОДРШКУ УЧЕНИЦИМА/ДЕЦИ ЖРТАВАМА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА?

Искуство трговине људима је догађај који представља трауматично искуство за децу. Због тога је неопходно да се обезбеди брзо збрињавање детета и прекидање ланца експлоатације. Приликом збрињавања и пружања подршке важно је да не изазовемо додатни стрес код детета и ретрауматизацију.

Важно је да се разликују промене у понашању детета настале због неког акутног стреса и због укључености детета у ланац трговине људима, али је потребно да постоји и свест о томе да могу бити повезани јер стрес може бити узрок и последица.

Деца која су жртве трговине људима имају изражену потребу за сигурношћу и прихватањем.

Приликом пружања подршке ученицима који су жртве трговине људима неопходно је поштовати и реаговати у складу са принципима заштите деце жртава трговине људима. Основни принципи заштите деце жртава трговине људима⁹ полазе од уважавања основних права детета, а у складу са међународном Конвенцијом о правима детета.

Основни принципи заштите деце жртава трговине људима су:

⁹ Конвенција о правима детета (1989.) - konvencija.unicef.org

- ☞ Поштовање поверљивости података и приватности
- ☞ Поступање у најбољем интересу детета
- ☞ Обезбеђивање сигурности детета
- ☞ Поштовање личности и достојанства детета
- ☞ Не наношење штете
- ☞ Учешће детета
- ☞ Праведност и антидискриминација

У свакој фази обезбеђивања подршке важна је интерсекторска сарадња, а координацију подршке детету врши надлежни центар за социјални рад. Након процене потреба детета центри у сарадњи са Центром за заштиту жртава трговине људима доносе индивидуални план заштите, који подразумева укључивање свих релевантних субјеката, међу којима су и установе образовања и васпитања.

Планирање, обезбеђивање и праћење мера подршке детету врше стручни радници Центра за заштиту жртава трговине људима, а установе образовања и васпитања треба да сарађују са њима као и са надлежним центром за социјални рад.

Подршка школе се превасходно односи на реинтеграцију детета у школску средину, наставак школовања и подршку учењу, укључивање у свет вршњака као и праћење детета и иницирање додатне стручне и других видова подршке, када је то потребно.

Могуће промене у функционисању детета, на које треба обратити пажњу су:

- ☞ Однос неповерења према другима, повлачење и постављање баријере према другима;
- ☞ Отежано управљање емоцијама, чести емоционални изливи у понашању или неадекватно испољавање емоције у односу на ситуације (напади беса, туге, страха и др) или честе и непредвидиве промене расположења;
- ☞ Ниско самопоштовање и самопоуздање као и осећај мање вредности;
- ☞ Тешкоће у концентрацији, опажању, фокусирању на садржај, памћењу, закључивању, мишљењу, планирању, збуњеност односно конфузија на нивоу мишљења (који иначе нису били присутни);
- ☞ Хронична обољења попут високог крвног притиска, дијабетеса, проблема менталног здравља, честих инфекција, повреде, психосоматска обољења, поремећај сна и исхране, који су настали.

Код деце млађег узраста могућа је и појава страха од одвајања (сепарациона анксиозност) и регресија у понашању, односно враћање на понашања карактеристична за млађи календарски узраст.

Код адолесцената могућа је појава самоповређивања, промискутетног и ризичног понашања, употребе алкохола, лекова и дроге.

Деца, жртве трговине људима чешће од друге деце бурно реагују на мање стресне ситуације и њихове реакције су углавном одбрамбене-бране се или повлаче. Дете када

се спасе из ланца трговине људима и даље интензивно проживљава то трауматично искуство (у мислима, имагинацији, сновима).

Када је реч о установама образовања и васпитања важно је да установе образовања и васпитања:

- 👉 обезбеде психосоцијалну помоћ и подршку стручних сарадника - психолога и педагога;
- 👉 осигурају безбедност детета у школском окружењу;
- 👉 обезбеде емоционалну подршку-показивање емпатије, неосуђивање, прихватање, показивање разумевања, давање могућности да разговара о свом искуству колико и када оно жели да о томе говори;
- 👉 информишу дете о свим питањима која су значајна за њега као и за врсту подршке која може да му се обезбеди;
- 👉 обезбеде потребну образовну подршку;
- 👉 обезбеде подршку вршњака и укључивање у вршњачку групу;
- 👉 превенирају секундарну трауматизацију;
- 👉 обезбеде заштиту података и приватности детета (о самом догађају и детаљима догађаја не треба разговарати/препричавати га са запосленима и ученицима у школи);
- 👉 мапирају факторе рањивости и отпорности.

Важно је да установе образовања и васпитања приликом пружања подршке:

- 👉 Дају родитељима/другим законским заступницима детета, прилику да кажу како се осећају и шта мисле о ситуацији;
- 👉 Информишу родитеља/другог законског заступника детета о томе како је њихово дете, а на основу разговора са њима, да размењују информације о напретку и развоју детета;
- 👉 Одговарају на питања родитеља/другог законског заступника, како да се они поставе, о томе шта би требало да раде;
- 👉 Укључују родитеље, односно другог законског заступника, у израду операционих планова у циљу пружања адекватне образовне и психолошке подршке детету.

У раду са децом, као и са члановима породице, школа може да обезбеди саветодавну подршку и да у зависности од контекста и ситуације учествује у пружању прве психолошке помоћи тзв. интервенције у кризи. Важно је да запослени у школи препознају и уколико је детету и породици потребан други вид подршке која захтева интензивнији психолошки и психотерапијски третман упуте надлежним институцијама.

КЉУЧНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ ПРИЛИКОМ ПРУЖАЊА ПОДРШКЕ ДЕЦИ

Запослени у школи у сарадњи са другим системима имају улогу пружања непосредне подршке током опоравка детета и његове реинтеграције.

Током пружања подршке важно је да:

- 👉 према детету вербално и невербално покажемо емпатију, да покажемо разумевање за његова осећања и потребе, искуство и мишљење без осуђивања, чуђења и критике
- 👉 покажемо да смо заинтересовани за дете и да смо ту за њега; да активно слушамо дете када може и жели нешто да нам саопшти
- 👉 обезбедимо сигурно и прихватајуће окружење за дете

Шта треба да карактерише понашање наставника/стручних сарадника да би успоставили и одржали однос поверења са учеником?

- 👉 Етичност у односу са дететом и у контактима са сарадницима поводом тешкоћа детета.
- 👉 Искрену заинтересованост за дете као особу.
- 👉 Отворена и искрена комуникација са дететом у свим фазама развоја ситуације, а у складу са узрастом детета.
- 👉 Безусловно прихватање детета без обзира на његово искуство, без критиковања и радозналости за детаље догађаја.
- 👉 Уважавање дететових осећања и потреба.
- 👉 Отвореност за дететова искуства без предрасуда и окривљавања.
- 👉 Дозволу детету да буде у отпору, да буде неповерљиво и уплашено.
- 👉 Јасан, топао и професионалан однос према детету.
- 👉 Поштовање права детета.

Приликом комуникације са дететом потребно је поштовати следеће смернице:

- 👉 Не вршити притисак на дете да препричава трауматична искуства.
- 👉 Не прекидати и не пожуривати дете док прича.
- 👉 Не додиривати дете ако нисте сигурни да ли је то у реду (осим у ситуацијама када дете иницира/исказује потребу, уколико је то у сврху умиривања и изражено на друштвено и културолошки прихватљив начин).
- 👉 Не процењивати, не доносити судове по томе шта је дете урадило или могло да уради, или о томе како би требало/не би требало да се осећа.
- 👉 Не користити стручне термине који нису јасни.
- 👉 Не давати лажна обећања.
- 👉 Не причати о својим проблемима или препричавати туђе приче.
- 👉 Не стављати се у улогу „спасиоца“ који треба да реши све проблеме детета.

Подршка породици

Како би се око детета изградила сигурна мрежа подршке важно је обезбедити помоћ и подршку породици детета или особама које о деци брину.

Важно је едуковати особе које брину о детету, односно родитеље/другог законског заступника детета, о очекиваним и могућим променама у понашању детета и адекватним реакцијама на те промене.

То је превасходно важно јер уколико је одговор блиских особа на искуство које је дете преживело обојен осудом, неразумевањем и неприхватањем, дете га интерпретира као поруку да није вредно, да није важно, да нико није заинтересован за њега. На тај начин се продубљује осећај стида, кривице или ниског самопоштовања.

С друге стране, чланови породице могу да осећају кривицу и бес, да се осећају одговорним да и сами буду секундарно трауматизовани због чега је важно и њима пружити разумевање и емпатију.

Као што смо већ помињали, искуство трговине људима представља трауматско искуство, због чега је непосредно након тог искуства потребно пружити психосоцијалну подршку детету. У циљу пружања адекватне подршке ученицима, родитељима, али и запосленима у школи након одређеног трауматичног искуства или кризне ситуације, у свом раду можете користити приручник „Психолошке кризне интервенције у образовно-васпитним установама“¹⁰ који је Министарство просвете, науке и технолошког развоја израдило у сарадњи са партнерима, Друштвом психолога Србије и Немачком организацијом за међународну сарадњу (ГИЗ).

¹⁰ Психолошке кризне интервенције у образовно-васпитним установама - [Psihologske-krizne-intervencije-u-obrazovno-vaspitim-ustanovama.pdf \(mpn.gov.rs\)](https://www.mpn.gov.rs/Psihologske-krizne-intervencije-u-obrazovno-vaspitim-ustanovama.pdf)

ЗНАЧАЈНИ РЕСУРСИ:

ИНСТИТУЦИЈЕ:

Институције које постоје у локалној заједници са којима установе образовања и васпитања сарађују:

- Центар за социјални рад,
- Полицијска управа,
- Високо јавно тужилаштво,
- Центар за заштиту жртава трговине људима - <http://www.centarzztlj.rs/>
- Невладине организације које се баве темом трговине људим:
- АСТРА - <https://www.astra.rs/>
- Атина - <http://atina.org.rs/sr>

ЕДУКАТИВНИ МАТЕРИЈАЛИ:

- Ревидирана Листа индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима можете преузети - <http://mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2022/02/Lista-indikatora-za-preliminarnu-identifikaciju-trgovine-ljudima-13122021.pdf>
- Приручник за образовни систем заштита ученика од трговине људима - <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2017/12/Prirucnik-Zastita-ucenika-od-trgovine-ljudima-Protected-002-1.pdf>
- Приручник Психолошке кризне интервенције у образовно-васпитним условима - <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/06/Psiholo%C5%A1ke-krizne-intervencije-u-obrazovno-vaspitim-ustanovama.pdf>
- Уредба о утврђивању опасног рада за децу - <http://demo.paragraf.rs/WebParagrafDemo/?did=386023>
- Конвенција о правима детета
- Конвенцији Савета Европе о борби против трговине људима

ПРИЛОГ 1: ПРИМЕРИ РЕАЛНИХ СИТУАЦИЈА КОЈЕ УКАЗУЈУ НА ПОТЕНЦИЈАЛНИ РИЗИК ОД ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Поштоване колеге у наставку текста су представљени неки од примера конкретних и реалних ситуација које указују на потенцијални ризик од трговине људима и начини на који су запослени реаговали у циљу превенције и заштите ученика од трговине људима.

Ситуација 1

Ученица другог разреда средње школе која је била одличан ђак, често изостаје са наставе. Приметан је и пад школског постигнућа. Ученица почиње да се облачи упадљиво, увек је дотерана и са јаком шминком.

Једног дана, код психолога се појављује непознати човек који се представља као ујак ученице. Долази да би се информисао о томе да ли ученица редовно долази у школи, пошто се према његовим речима у последње време чудно понаша, не долази на време кући, буде одсутна по неколико дана. Психолог школе нема сазнања да ученица живи са ујаком и то саопштава њему, а он каже да се он скоро доселио да живи са сестром и сестричином и да је он преузео бригу о њима, пошто мајка ради по цео дан и нема контролу над девојчицом. Особа која се представља као ујак је изразила жељу да разговара са девојчицом, уколико је она тренутно у школи. Психолог се захвалила на информацијама али је рекла да мора да разговара са мајком детета која је старатељ. Особа је наставила да инсистира и психолог му је предочила да ће позвати обезбеђење и да није могуће да му дозволи сусрет са девојчицом.

Психолог је затим проверила да ли је ученица у школи и добила је информацију да је отишла са петог часа када је чула од другова да је у дворишту тражи неки мушкарац. У договору са одељенским старешином психолог је прво позвала ученицу да провери где је и како је, а затим је позвала да се врати у школу.

Психолог је обавила разговор са ученицом која јој је рекла да она нема ујака и да је тај мушкарац њен познаник са којим она не жели више да се виђа. Рекла је да њена мама не зна за њега и да не би волела да њену маму обавесте о ситуацији. Такође је рекла да се плаши и да не зна шта да уради како би он престао да тражи и покушава да успостави контакт са њом.

Након ових информација, будући да постоји сумња на могући ризик од трговине људима школа је ситуацију пријавила Центару за заштиту жртава трговине људима, надлежном центру за социјални рад, полицијској управи и Вишем јавном тужилаштву, у циљу педузимања мера из њихове надлежности. Школа је наставила да пружа подршку ученици и њеној мајци у циљу превазилажења искуства, у складу са својим надлежностима.

Ситуација 2

Отац и његова ћерка долазе у школу ради уписа у седми разред. Долазе из другог града. Приликом разговора са стручним сарадником, отац открива да се породица не досељава

сада, већ да долази само девојчица (иако породица има још троје деце). На питање стручног сарадника за разлог овакве одлуке, отац наводи да се у месту у коме живе не учи други страни језик. Иако је стручни сарадник објаснио на који начин може да се реши наведена ситуација, отац је наставио да објашњава да ће остали чланови породице касније да се доселе, те да ће ћерка боравити код њиховог доброг пријатеља који такође има ћерку која ће бринути о њој. Након неколико дана у канцеларији стручног сарадника се појављује непозната мушка особа, близу 40 година, која доводи девојчицу која би требало да крене у школу. Током разговора стручни сарадник сазнаје да та мушка особа нема ћерку, да је разведен и да живи сам.

Стручни сарадник је у циљу прикупљања додатних информација контактирао основну школу из које ученица долази и и надлежни центар за социјални рад на који су га упутили из школе. Такође, контактиран је и Центар за заштиту жртава трговине људима. Убрзо затим, полиција је ухапсила „пријатеља“, а ученица је била измештена из породице и смештена у прихватилиште.

Ситуација 3

Одељењски старешина доводи ученицу петог разреда на разговор код педагога школе. Ученица је од прошле школске године повучена и нередовно долази у школу, када је школа иницирала сарадњу са породицом и Центром за социјални рад због породичног насиља. Ученица се сада самоиницијативно обратила одељењском старешини и рекла да има проблем са мајком. Ученица наводи да је њена мајка насилна према њој (мотком је удари по глави када одбије да очисти собу) и да је се плаши. Током даљег разговора ученица открива да живи сама са мајком и да код њих повремено долази мамин пријатељ кога се такође плаши, јер их мајка оставља насамо. У разговору са стручним сарадником, ученица је навела да је имала непријатно искуство са њим, да је додиривао по интимним деловима тела.

Школа је након сазнања упутила хитан допис надлежном центру за социјални рад, који је брзо реаговао и изместио ученицу из породице, против мајке је покренут поступак. Ученица је такође, променила школу.

Ситуација 4

Ученица првог разреда средње школе почиње нередовно да долази на наставу, мајка јој правда часове доносећи лекарска уверења, а повремено уз образложење да је болио стомак. Како се изостајање наставило, мајка је била позвана на разговор који се одвијао у школи. Мајка је навела да ученица изостаје јер је потребно да понекад буде уз очуха, јер му је сада потребна подршка и друштво, с обзиром да је пре неколико месеци изашао из затвора (ситне крађе). Другарице из одељења којима се поверила ученица су пријавиле одељењском старешини да ученица има проблема код куће, да се плаши очуха који је сексуално узнемиравао. Убрзо се мајка ученице појавила у школу да тражи исписницу за дете, јер се селе.

Одељењски старешина је одмах обавестила директора школе и стручну службу, који су ситуацију пријавили полицији и надлежном центру за социјални рад уз консултације са Центром за заштиту жртава трговине људима. Брзом реакцијом запослених у школи и надлежних институција, ученица није исписана из школе. Школа прати и пружа подршку ученици и породици у складу са надлежностима.

ПРИЛОГ 2: РЕВИДРАНА ЛИСТА ИНДИКАТОРА ЗА ПРЕЛИМИНАРНУ ИДЕНТИФИКАЦИЈУ УЧЕНИКА КОЈИ СУ ПОТЕНЦИЈАЛНЕ ЖРТВЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА МОЖЕТЕ ПРЕУЗЕТИ

Листа индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима

Трговина људима представља најгрубље кршење људских права и једно од најтежих кривичних дела. Систем образовања и васпитања има задатак да обезбеди сигурно и подстицајно окружење за одрастање и развој ученика, као и заштиту од свих облика насиља, злостављања и занемаривања. Трговина људима један је од најсложенијих и најтежих облика насиља којима деца, односно ученици и млади могу да буду изложени.

Улога установа образовања и васпитања у контексту заштите ученика од трговине људима огледа се у:

- реализацији превентивних активности у циљу јачања компетенција за препознавање феномена трговине људима, ризика и начина заштите;
- благовременом препознавању ризика од потенцијалног укључивања ученика у ланац трговине људима;
- благовременој интервенцији ако је ученик већ изложен неком облику трговине људима;
- обезбеђивању подршке ученику у процесу реинтеграције, након што је био изложен неком од облика трговине људима.

Услед свакодневног контакта са ученицима, наставници и стручни сарадници међу првима могу да уоче неке од знакова који указују на повећан ризик или потенцијалну укљученост у неки од облика трговине људима.

Фактори рањивости су важни за разумевање феномена трговине људима, јер најчешће представљају различите облике кршења права детета. Ови фактори представљају ризике који могу да доведу до уласка ученика у ланац експлоатације и због тога захтевају праћење у оквиру установе. Ако се препознају неки од фактора рањивости, непоходна је благовремена реакција установе која подразумева праћење, детаљну процену понашања и ситуације, а по потреби и информисање и укључивање других институција у складу са процедурама прописаним Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање (насиље у породици, занемаривање и др). Праћење у оквиру установе подразумева додатно прикупљање информација и пружање подршке ученику. Уколико на пример, ученик често неоправдано касни или изостаје са наставе, односно често на часу није концентрисан, изгледа исцрпљено, малаксало, уочљив је пад школског успеха потребно је прикупити информације и утврдити разлоге таквог понашања и у складу са тим предузети даље мере. Установа је у обавези да препозна и прати факторе рањивости и слабе индикаторе који могу да указују на могућу трговину људима.

Фактори рањивости нису специфични за трговину људима *per se* и могу да буду и у вези са неким другим појавама или стањима на које је установа свакако у обавези да реагује (заштита од насиља и занемаривања, изостајање из школе, проблеми у учењу и др). Примери најчешћих фактора рањивости су: сиромаштво, припадност осетљивим групама, статус

мигранта/избеглице, изложеност насиљу и дискриминацији, насиљу у породици, занемаривање потреба ученика, социјална изолација, менталне и физичке сметње ученика, злоупотреба психоактивних контролираних супстанци, склоност разним видовима антисоцијалног понашања.

Индикатори за прелиминарну идентификацију жртава трговине људима за систем образовања и васпитања представљају смернице које указују на постојање ситуација или околности повезане са феноменом трговине људима.

С обзиром да је трговина људима сложен феномен, не постоје карактеристични знаци или показатељи трговине људима. Већина индикатора може да указује на насиље и занемаривање ученика, породично насиље, физичке и/или менталне сметње и различите облике ризичног понашања ученика. Присуство једног или више индикатора само по себи не мора да указује да је ученик укључен у ланац трговине. Центар за заштиту жртава трговине људима¹¹ врши формалну идентификацију жртава трговине људима, а установе образовања и васпитања имају улогу у процесу прелиминарне идентификације жртава трговине људима. Прелиминарна идентификација се односи на процену постојања ризика да је ученик жртва трговине, али не подразумева верификацију да је ученик жртва трговине људима.

Индикатори се у зависности од интензитета рангирају на индикаторе слабог, умереног и јаког интензитета (1- слаб индикатор, 2- умерен индикатор и 3- јак индикатор):

- 1 – слаби индикатори су општи, указују на постојање одређених потешкоћа, проблема у понашању ученика, а који не морају нужно да указују на трговину људима;
- 2 – умерени индикатори у већој мери указују на трговину људима;
- 3 – јаки индикатори у највећој мери указују на трговину људима.

Индикатори су груписани у следеће области:

- Понашање ученика
- Комуникација ученика и односа са другима
- Физички изглед ученика и начин облачења
- Здравље ученика
- Породица и услови живота

У прилогу је дата листа индикатора за прелиминарну идентификацију ученика који су потенцијалне жртве трговине људима. Приликом примене листе индикатора, потребно је означити индикаторе за које се процени да се односе на ученика-цу и предузети даље мере и активности у складу са Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање. У складу са Правилником, директор установе је у обавези да, уколико постоји сумња или сазнање да је ученик укључен у било који облик трговине људима, о томе обавести службу надлежну за идентификацију и подршку жртава трговине људима, односно Центар за заштиту жртава трговине, надлежни центар за социјални рад и полицију.

Смернице за примену листе индикатора и даље поступање:

- Уколико су идентификовани одређени фактори ризика и/или мањи број слабих индикатора у односу на целокупну листу, потребно је праћење и предузимање мера и активности у оквиру установе у складу са законском регулативом.
- Уколико се идентификују најмање три индикатора у односу на целокупну листу индикатора, без обзира на област и степен интензитета, потребне су консултације са Центром за заштиту жртава трговине ради предузимања даљих мера и активности.

¹¹ Центар за заштиту жртава трговине људима је у надлежности Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања.

- ☛ Уколико се идентификују најмање три индикатора у односу на целокупну листу индикатора (без обзира на област) од којих је један јак индикатор (3 – јак индикатор), потребно је да установа обавести Центар за заштиту жртава трговине људима, надлежни центар за социјални рад и полицију.

I ПОНАШАЊЕ УЧЕНИКА		
Ученик/ца често касни у школу, изостаје из школе или прекида школовање		
1.	Ученик/ца изостаје из школе по више дана, у време сезонских послова на почетку и/или крају школске године.	2
2.	Ученик/ца изостаје из школе дуже време неоправдано и постоје најаве (назнаке) за напуштање школе.	2
Ученик/ца је неуспешан у школи или има нагли пад у успешности у односу на потенцијал са којим располаже		
3.	Уочава се нагли и неочекивани пад успеха ученика/це.	1
4.	Ученик/ца престаје да показује заинтересованост за завршетак разреда, свеједно му је које оцене има.	2
5.	Нови ученик/ца нема основна/елементарна знања неопходна за праћење наставе која одговара његовом календарском узрасту, претходном школовању/типу школе или способностима (нпр. не зна да чита и пише и сл.).	2
Ученик/ца је повучен, изгледа уплашено и када нема видљивог разлога		
6.	Ученик/ца изгледа анксиозно у контакту са вршњацима и наставницима.	1
7.	Ученик/ца има велике и/или нагле промене у понашању које се не могу објаснити развојним карактеристикама или кризном/стресном ситуацијом која је школи позната.	2
8.	Ученик/ца престаје да показује интересовање и повлачи се из свих заједничких активности са вршњацима у школи.	2
9.	Ученик/ца избегава физички контакт, тргне се или повлачи када неко покушава да му/јој приђе.	2
10.	Ученик/ца има наглу промену у понашању у присуству одраслих (запослених у школи, родитеља), плаши се, постаје упадљиво миран/а и ћутљив/а.	3
Ученик/ца предузима активности које за циљ имају прикривање трагова физичких повреда		
11.	Ученик/ца не учествује у активностима у којима могу да се уоче/виде, модрице/повреде (нпр. настава физичког и здравственог васпитања, здравствени систематски прегледи и слично понашање).	3
12.	Ученик/ца користи друга средства за прикривање видљивих физичких повреда (одећа која покрива цело тело, тамнији пудер, појачана шминка, привремена/самолепљива тетоважа и сл.)	3
Ученик/ца има упадљиве осцилације у понашању и емоционалним реакцијама		
13.	Ученик/ца има бурне и/или неуобичајене реакције (напади љутње и агресивног понашања, импулсивно реагује) без видљивог разлога.	2
14.	Ученик/ца одбија помоћ и реагује интензивном љутњом и бесом када му/јој неко понуди помоћ.	2
15.	Ученик/ца има нападе панике, страха.	2
Понашање ученика/це је високо сексуализовано		
16.	Ученик/ца има профил на друштвеним мрежама изразито сексуалне природе, са специфично провокативним фотографијама (својим или туђим).	2
17.	Запослени имају информације да је ученик/ца често мења сексуалне партнере/ке (промискуитетно понашање ученика/це).	3

18.	Запослени имају информације да ученик/ца пружа сексуалне услуге.	3
Ризично понашање ученика/це и понашање које није у складу са узрастом		
19.	Школа има сазнања да је ученица имала један или више абортуса.	2
20.	Ученик/ца често бежи од куће или проводи неколико дана ван куће без објашњења.	3
21.	Ученик/ца не жели да живи са породицом и живи код особа које нису познате другим родитељима или ученицима.	3
22.	Запослени имају информације да је ученик/ца од стране родитеља/других особа ангажован/а за рад на улици (проси, брише прозоре на аутомобилима, продаје различите ствари на улици, свира, пева) или на други начин зарађује/стиче корист за родитеље/друге одрасле.	3
23.	Запослени имају информације да је ученик/ца млађи/а од 15 година запослен/а или радно ангажован/а или постоји намера запослења и радног ангажовања ученика/це.	3
24.	Запослени имају информације да је ученик/ца са 15 или више година нелегално запослен/а или радно ангажован/а на опасним пословима, односно експлоатисан/а кроз најгоре облике дечијег рада.	
25.	Запослени имају информације да ученик/ца учествује у вршењу кривичних дела и прекршаја (крађа, поседовање наркотика и др.)	3
26.	Ученик/ца је покушао/ла самоубиство или има намеру да изврши самоубиство.	3
II КОМУНИКАЦИЈА УЧЕНИКА/ЦЕ И УСПОСТАВЉАЊЕ ОДНОСА СА ДРУГИМА		
27.	Ученик/ца тешко успоставља односе и нема блиске пријатеље међу вршњацима	
28.	Ученик/ца нагло, изненада и без видљивог разлога мења успостављен однос према вршњачкој групи.	1
29.	Ученик/ца нагло прекида постојеће односе на друштвеним мрежама (искључује се из одељењских и вршњачких група, затвара друштвене налоге).	2
30.	Ученик/ца не успоставља контакте и/или не комуницира са вршњацима/наставницима без присуства друге одрасле особе.	3
Ученик/ца је у друштву са непознатим или значајно старијим особама		
31.	Ученик/ца средњошколског узраста је са дечком/девојком који је значајно старији.	1
32.	Ученик/ца основношколског узраста је са дечком/девојком који је значајно старији.	2
33.	Ученик/ца живи у ванбрачној заједници.	3
34.	Ученик/ца је често у друштву непознатих старијих особа.	3
35.	У друштву ученика/це су често друге особе које се тако понашају да изгледа као да га/је прате.	3
Ученик/ца је често несигуран/а и збуњен/а у комуникацији		
36.	Ученик/ца се плаши да говори, прави дуге паузе у говору, делује збуњено и уплашено.	1
37.	Ученик/ца даје опречне, неконзистентне, нелогичне информације и непотпуне изјаве.	1
38.	Ученик/ца мења исказе на поновљена питања везана за одређене догађаје.	2
39.	Ученик/ца не жели да сарађује, разговара са наставницима, запосленима у школи, школским полицајцем, нити да пружи било какве одговоре и/или даје врло штуре	2

	одговоре у вези са дешавањима ван школе (са ким проводи слободно време, о заједници у којој живи и др.).	
Ученик/ца користи изразе и говори о темама које нису карактеристичне за узраст		
40.	Ученик/ца говори о честим путовањима на различите дестинације и проведу, што није у складу са узрастом ученика/це.	3
41.	Ученик/ца говори о веридби, односно женидби/удаји и да одлази из места у којем живи.	3
42.	Ученик/ца говори о томе да ће ускоро живети у луксузу и/или отићи из места у којем живи, ослањајући се на пријатеље/познанства.	3
III ФИЗИЧКИ ИЗГЛЕД УЧЕНИКА/ЦЕ И НАЧИН ОБЛАЧЕЊА		
Ученик/ца у погледу облачења и изгледа одудара од својих вршњака		
43.	Ученик/ца се не облачи у складу са временским приликама, поготово зими (нема јакну, топле ципеле).	1
44.	Гардероба ученика/це је прљава и неуредна, генерално одаје утисак хигијенске запуштености.	1
45.	Ученица се облачи изражено еротизовано (јака шминка, изражен деколте, веома кратке сукње и мајице, уске панталоне и др.) што није очекивано за ученика/це.	2
46.	Ученик/ца стално носи гардеробу која покрива цело тело супротно временским приликама (не узимајући у обзир одевање/облаћење које је у складу са религијском припадношћу ученика/це).	2
Долази до нагле промене у облачењу и изгледу ученика/це		
47.	Ученик/ца одједном почиње да носи скупу гардеробу, скупоцене предмете за личну употребу (телефон, сат, накит) или доноси доста новца.	3
48.	Ученик/ца одједном престаје да води рачуна о физичком изгледу, постаје неуредан, алкав.	3
49.	Ученик/ца доноси у школу гардаробу/шминку/обућу непримерену узрасту и школском амбијенту/контексту у сврху пресвлачења после завршене наставе.	3
IV ЗДРАВЉЕ УЧЕНИКА/ЦЕ		
Ученик/ца је лошег здравственог статуса уз присутност неуобичајених здравствених тегоба		
50.	Ученик/ца је лошег општег здравственог стања, неухрањен/а.	1
51.	Ученик/ца се често и/или у континуитету жали на болове у стомаку, главобоље или друге тегобе које не могу да се доведу у везу са хроничним тегобама/болестима ученика/це.	2
52.	Ученик/ца дужи временски период, у континуитету (најмање 30 дана) изгледа изразито исцрпљено, ненаспавно и малаксало.	3
Ученик/ца има неспецифичне повреде или знакове, које могу бити карактеристичне за физичко насиље		
53.	На ученику/ци су видљиви трагови самоповређивања и/или повређивања (трагови/ожилци опекотина, посекотина, вишеструке модрице и друге сличне повреде).	3
54.	Ученик/ца има преломе костију, поломљене зубе, почупану косу и друге сличне повреде.	3
55.	Ученик/ца даје нелогична објашњења настанка повреде/не пружа детаљније информације о начину повређивања.	3
Ученик/ца показује знаке поседовања и употребе психоактивних контролисаних супстанци		
56.	Ученик/ца показује знаке употребе алкохола и дроге (цакле се/црвене очи, тресе се, ученик/ца се понаша неприродно срећно и када за то нема видљивог разлога и сл.).	2

57.	Ученик/ца поседује психоактивне контролисане супстанце које није прибавио уз поседовање лекарског рецепта.	2
58.	Ученик/ца користи психоактивне контролисане супстанце које добија или набавља од других.	3
V ПОРОДИЦА УЧЕНИКА/ЦЕ И УСЛОВИ ЖИВОТА		
Родитељи нису заинтересовани за образовање, понашање и здравље ученика/це		
59.	Родитељи не показују интересовање за образовање, понашање и здравље ученика/це.	2
60.	Родитељи често мењају окружење и школу коју ученик/ца похађа.	2
61.	Родитељи се не одазивају на позив школе и не сарађују, наставници/одељењски старешина не може да успостави сараднички однос.	2
62.	Родитељи показују немарност у случају кашњења/изостајања ученика/це са наставе (родитељ често не зна да ученик/ца изостаје са наставе, ако зна о томе не обавештава школу и не предузима ништа поводом тога).	2
62.	Ученика/цу стално доводе и из школе одводе особе које нису родитељи ученика/це или нису познате наставницима и/или одбијају да се представе.	3
Понашање родитеља у школи је непримерено		
63.	Родитељи се непримерено понашају током боравка у школи (насилни су према ученицима, запосленима, другим родитељима; долазе у школу под утицајем психоактивних контролисаних супстанци, у алкохолисаном стању и др).	1
64.	Родитељ или друга особа контролише слободу кретања и социјалне контакте ученика/це (стално присуство друге особе, ученика/це стално довозе и одвозе из школе).	3
Особа која се представља одговорном за ученика/цу својим изгледом и понашањем не улива поверење код запослених у школи		
65.	Изглед или понашање особе која брине о ученику/ци је неубичајено или не улива поверење запосленима у школи.	1
66.	Особа која се представља одговорном за ученика/цу нема доказ да је родитељ или законски заступник.	3
67.	Школа има сазнање да су родитељи укључени у противзаконите/криминалне активности (злоупотреба/продаја психоактивних контролисаних супстанци, проституција и др.)	3
У породици ученика/це су присутни конфликти, сумња се на насиље у породици		
68.	Свађе и сукоби су чести у породици.	1
69.	Родитељи су насилни према ученику/ци.	2
70.	Иако ученик/ца жели контакт са ужом породицом, особа код које ученик/ца живи му то онемогућава и не дозвољава.	3
71.	Запослени имају информације да родитељи приморавају ученика на рад, да пружа непримерене/незаконите услуге или да учествује у противзаконитим/криминалним активностима.	3

РЕФЕРЕНЦЕ:

- Приручник за образовни систем: Заштита ученика од трговине људима, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Центар за заштиту жртава трговине људима и UNITAS fond (2015) - <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2017/12/Prirucnik-Zastita-ucenika-od-trgovine-ljudima-Protected-002-1.pdf>
- Психолошке кризне интервенције у образовно-васпитним установама, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Друштво психолога Србије, GIZ (2014)- [Psiholoske-krizne-intervencije-u-obrazovno-vaspitim-ustanovama.pdf](http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2017/12/Psiholoske-krizne-intervencije-u-obrazovno-vaspitim-ustanovama.pdf) ([mpn.gov.rs](http://www.mpn.gov.rs))
- Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање („Сл. гласник РС“, бр. 46/2019 и 104/2020) - [Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje \(paragraf.rs\)](http://www.srbija.gov.rs/sr/obavestenja/Pravilnik-o-protokolu-postupanja-u-ustanovi-u-odgovoru-na-nasilje-zlostavljanje-i-zanemarivanje-(paragraf.rs))
- Уредба о утврђивању опасног рада за децу („Службени гласник РС“, број 53/2017)
- Стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља за период од 2020. до 2023. године („Сл. гласник РС“, број 80 од 3.јуна 2020)
- Стратегија превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава за период од 2017. до 2022. године („Сл. гласник РС“, бр.77/2017)
- Налази истраживања и препоруке за ефикаснију заштиту жртава трговине људима у Србији, Центар за заштиту жртава трговине људима
- Извештај о трговини људима у Србији, Центар за заштиту жртава трговине људима (2017)
- Годишњи статистички извештај из 2020. и 2021. године Центра за заштиту жртава трговине људима
- Годишњи извештај из 2021. године, АСТРА
- Саслушање деце која су жртве експлоатације и трговине људима и деце у ризику; Водич за праксу за комуникацију прилагођену деци и вођење интервјуа ради добијања тачних и поузданих исказа од деце, Савет Европе (2021) - <https://rm.coe.int/hf26-children-exploitation-trafficking-children-risk-srp/1680a3e66c>
- Иза екрана: Анализа злоупотреба жртава трговине људима у дигиталном окружењу, Атина – Удружење грађана за борбу против трговине људима и свих облика насиља над женама (2020)
- Дечји бракови у Србији: анализа стања и препоруке, НВО Атина (2015)
- Конвенција о правима детета (1989)
- Факултативни протокол уз конвенцију о правима детета о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији (2000)
- Палермо протокол – Допунски протокол за спречавање, сузбијање и кажњавање трговине људима нарочито женама и децом (2000)
- Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима (2005)
- Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуално злостављања (2006)
- Конвенција о забрани најгорих облика дечијег рада (1999)

- Центар за заштиту жртава трговине људима - <http://www.centarzztlj.rs/>
- АСТРА - <https://www.astra.rs/>
- Атина – Удружење грађана за борбу против трговине људима и свих облика насиља над женама - <http://atina.org.rs/sr>

